

Б. М. Құрманалиев, Қазақстан Республикасы ІІМ Б. Бейсенов атындағы Қарағанды академиясының жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру институтының магистранты

СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚТЫҢ АЛДЫН АЛУДЫҢ ЖЕТІЛДІРУДІҢ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аннотация. Мақала сыбайлас жемқорлықтың ескертуінің алдын алу мәселесіне арналған, автор сыбайлас жемқорлықтың алдын алудың нақты шараларын қарастырады.

Түйін сөздер: жемқорлық, пара, құқық бұзушылық.

Сыбайлас жемқорлықтың алдын алу деп — сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтарын туғызатын немесе олардың таралуына ықпал ететін құбылыстарды айқындауға, зерттеуге, шектеуге немесе жоюға бағытталған сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясат субъектілерінің қызметін ұғыну керек. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылдың басты бағыты ретінде, оны алдын алудың осындай түсініктемесіне сүйене отырып, біздің көзқарасымызша, бұл тәсіл сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясаттың мақсатын, міндеттері мен қағидаларын айқындау сияқты, сыбайлас жемқорлықты алдын алудың жаңа тетіктерін әзірлеуде де көрініс тапқаны маңызды.

Сыбайлас жемқорлықтың өсіп-өркендеуіне қарсы іс-қимыл стратегиясының бірі заңнаманың жетілгендігі. 2014 жылдың 3 шілдесінде жаңа Қазақстан Республикасының Қылмыстық, 2014 жылдың 4 шілдесінде жаңа Қылмыстық-Процессуалдық заңнамалары қабылданды. Онда қолдағы бар кемшіліктерді ескере өтіп, сыбайлас жемқорлықпен байланысты қылмыстармен күресу одан әрі қарай жетілдіру шаралары орнатылған.

2014 жылдың 6 тамызында Қазақстан Республикасы Мемлекеттік қызмет істері және сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл агенттігі құрылды.

Кадрлық қызметтер сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтардың алдын алу мақсатында іс-шаралардың тұтас кешенін жүргізеді.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес мақсатында қаржылық, шаруашылық, кәсіпкерлік және сауда қызметін реттейтін заңнаманы бұзу туралы, қылмыстық қауымдастықпен байланысты мемлекеттік қызметшілер туралы қажетті ақпаратты алу үшін жедел-ізвестіру шараларының мәліметтерін тексеру бойынша берілген құқықтарды барынша әрі шешімді пайдалану қажет. Сөзсіз, сыбайлас жемқорлықтың алдын алу және оған қарсы күрестің аталмыш шаралары барынша толық болып табылмайды. Сыбайлас жемқорлық тәжірибені, соның ішінде шетелдік тәжірибені, мәселен, қылмыстық істі тергеу барысында, сыбайлас жемқорлыққа бейім адамдар туралы мәліметтер банкін қадағалау үшін электрондық аппаратураны қолдану, жоғары зерттеу мен талдауды талап етеді.

Сыбайлас жемқорлық қылмыстарға және олармен тығыз байланысты ұйымдасқан қылмысқа қарсы күресті белсендіру қылмыстық істердің тиісті санатын ашу, тергеу мен сотта істі қарауына жаңа талаптарды қояды. Осыған ұқсас істер бойынша көбіне бейнефонографиялық сараптама тағайындалады, оның барысында айтушының жеке басына, тіркелген ақпаратқа, сондай-ақ дауыс жазу үшін қолданылған аппаратураның техникалық ерекшеліктеріне қатысты мәселелерді шешу мақсатында фонограммалар мен бейне жазбаларды зерттеу жүргізіледі.

Бейнефонографиялық сараптаманың тікелей объекті ретінде, сарапшы шешуі керек мәселелерге қарай, магнитті жеткізушіде тіркелген сөз немесе басқа да дыбыстық ақпарат, сондай-ақ дыбыс жазу құралдары болады. Қазіргі кезеңде бейнефонографиялық зерттеулерді жүргізу сәйкестендіру сипатындағы мәселелерді, сондай-ақ жіктемелік, диагностикалық және жағдаяттық деңгейлердегі: ұсынылған фонограммада жазылған әңгімеге қатысушы тұлғалардың санын; ұсынылған фонограмма (бейнефонограмма) түпнұсқа немесе көшірме болып табылатыны туралы; механикалық немесе электракустикалық монтаж жолымен

фонограмманы өзгерту туралы; сөз сөйлеген адамның жыныстық қатыстылығы, анатомиялық ерекшелігі, сөзі фонограммада ұсынылған тұлғаның кейбір әлеуметтік сипаттамалары (білім деңгейі мен бағыты, интеллекті, мәдениет деңгейі) бірқатар мәселелерді шешуге мүмкіндік береді.

Сыбайлас жемқорлық қылмыстарға қарсы күресте сараптаманың рөлі туралы мәселені аяқтай келе, қылмыстық сот ісін жүргізудің негізгі қағидаттарын — заңдылықты тұлғаға ешкімнің тиіспеушілігі, сондай-ақ қылмыстық істер бойынша жүргізу барысында азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғау — сақтауды қамтамасыз етумен байланысты жаңа бағытына ерекше көңіл аудару керек. Қылмыстық іс жүргізу кодексінде тек қағидаттар емес, сонымен қатар жүргізу барысында қолдануға мүмкіндік беретін тетіктер де бар. Солай, дәлелдерді бекіту ережелеріне қатысты нормалар бірқатар тергеу іс-әрекеттерін тіркеу үшін бейне және дыбыс жазу құралдарын пайдалануды кез келген тараптың бастамасы бойынша қолдануды талап етеді. Ол маңызды тергеу іс-әрекеттерін, ең алдымен, жауап алуды өткізудің «ашықтығы» үшін қажетті іс жүргізу жағдайларын жасайды.

Тәжірибенің талаптарын ескере отырып, жаңа бағыт — жүргізу әдістемесі кешенді сипат алатын сот психологиялық-криминалистік сараптамасы пайда болды.

«Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күресті тікелей мемлекеттік аппарат қызметшілеріне қарсы бағыттамай, оның түп тамырының өсіп-өркендеуін жоюға бағдарлау керек» деп әділ айтылған. «Мемлекеттік қызметшінің этикалық нормалары әдеттегі рухани нормаларға қарағанда, қатаңдау болуға тиіс екені сөзсіз. Бұл, ең алдымен, көптеген адамдардың өмірлік мүдделеріне оң сияқты, жағымсыз ықпал етуі мүмкін, мемлекеттік қызметшілерге билік пен өкілеттіктер берілгендігімен түсіндіріледі. Билік көп нәрсеге, соның ішінде оның өкілдерінің имандылығын қатаң бақылауға міндеттейді. Міне, сондықтан да мемлекеттік қызметшінің мәртебесі жоғары болған сайын, оған қойылатын этикалық талаптар да қатаң болуға тиіс».

Сыбайлас жемқорлықтың бірінші көзі дамымаған азаматтық қоғам тарапынан қоғамдық, парламенттік және сот бақылауынан еркін, төрешілдіктің бақылаусыз монополизмін туғызатын биліктен тыс шоғыры болып табылатыны мәлім. Жиі қайта құрулар, кадрларды қайта тағайындаулар, мемлекеттік аппарат жұмысында сабақтастықтың үзілуі, жұмысқа алудың және ведомстволар мен әкімдіктердің басшылық құрамын қалыптастыруда рулық қағидасы, мемлекеттік қызметшілердің төмен еңбекақысы және адал еңбегі үшін сыйақылар кепілінің жоқтығы сыбайлас жемқорлықты арандатады.

Мемлекеттік органдардың нарықты қайта құрылымдардың басты күші — отандық кәсіпкерлікке қатысты фискалдық-репрессивтік саясаты — ауыр салық пресі; салық нормативтерінің, бақылаушы сатылары нұсқауларының көптігі мен шатысқандығы кәсіпкерлердің сыбайлас жемқорлық қызметінің басты негізгі ортасы болып табылады, олар үшін пара беру тек оңтайлы емес, сонымен қатар, көбіне тірі қалудың жалғыз тәсілі болып тұр. Салықтарды төмендету мен жеңілдету, көптеген қадағалаушы сатыларды тарату, конституциялық кепілдер мен адал кәсіпкерлікті тиімді қорғау сыбайлас жемқорлықтың тереңге тартқан экономикалық тамырын жоюға және төрешілдіктің жемқорлануының басты оппоненттері сияқты азаматтық қоғамның салауатты ұлттық бизнес-элита мен өзін-өзі басқару бастамаларын дамытудың катализаторы бола алады. Айта кетейік, тәуелсіз баспасөздің болуы үлкен маңыздылықтың жалпыға ортақ талабы болып табылады, себебі құпиялылық көптеген елдердің элитасы мен саясатшыларына сыбайлас жемқорлық тәжірибесін жасыруға көмектесті. Сонымен бірге, бұрынғыдағыдай, құқықтық реттемеден халық, БАҚ, жеке құрылымдар мен құқық қорғау бағытындағы қоғамдық құралымдар тыс қалып барады. Ал осы профилактика субъектілерінде қылмыстылықтың алдын алу үшін әлеует бар, оны іске қосу керек, ол үшін тиісті құқықтық база қажет.

Негізгі назар алдын алуға, яғни экономикалық саясатты, институттар мен ынталарды реформалауға жасалуға тиіс. Мемлекеттік институттарды реформалау мемлекеттік қызметтің реформасын; бюджеттік, қаржылық менеджментті және салықтық реттеуді жетілдіруді; құқықтық және сот жүйесінің нығаюын қосуы мүмкін. Мұндай реформалар мемлекеттік

секторда ішкі бәсеке мен ынталандыруға, ішкі және сыртқы тексерістер мен шектеулерге үлкен көңіл бөле отырып, үкімет құрылымы мен функцияларының өзгеруімен үйлесуі тиіс. Осы кең ауқымды реформаларға толықтыру ретінде кейбір танымал жемқор тұлғалардың ісін қарау сияқты заңдылықты сақтау бойынша шараларды мұқият және ашық енгізу оң ықпал етуі мүмкін.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы стратегияны табысты әзірлеудің бірнеше бағыттары бар: мемлекеттік қызметпен айналысатын лауазымды тұлғаларды ауыстыру, лауазымды тұлғалар мен азаматтар үшін ынталардың түрін өзгерту, сыбайлас жемқорлық жағдайларын ашу ықтималдығын арттыру мақсатында ақпарат жинау және оларды жазалау, лауазымды тұлғалар мен азаматтар арасында қарым-қатынастарды өзгерту және сыбайлас жемқорлықтық әлеуметтік салдарын арттыру. Әрбір жеке жағдайда болжанатын пайдалар, сондай-ақ сыбайлас жемқорлық қызметінің барлық мүмкін шығындары ескерілуі тиіс.

Көптеген жаңа көшбасшылар кеден және салық органдарының жұмысын жақсартқысы, қаржыландыру мен сайлау саласындағы сыбайлас жемқорлыққа қарсы күресті жүргізгісі, құқық қорғау жүйесі мен полицияда парақорлық пен қорқытып алушылықты жойғысы, және жалпы алғанда мемлекеттік секторда ақпараттық жүйе мен ынталар жүйесін құрғысы келеді, ол жемқорлықтың тиімділігін төмендетуге қолайлы жағдай туғызады.

Сыбайлас жемқорлық проблемасын диагностикалау және онымен жұмыс жүргізу үшін аналитикалық мүмкіндіктер. Бұл өзіне тек ортақ мүмкіндіктерді емес, сонымен қатар салық салуды, кеден қызметін, полицияны, сот органдары мен судьяларды, жеткізілімдер мен мердігерлік келісім-шарттарды жасасуды басқару үшін нақты бағдарламаларды қосады.

Үкіметтің түрлі деңгейлерінде және түрлі секторлар мен ведомстволарда сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрестегі табысты тәжірибелер мен қол жеткізілген табыстарды зерттеу.

Адамдардың белсене қатысуымен ағартушылық қызмет — азаматтарға, іскерлік құрылымдарға, үкіметтік емес ұйымдарға, бұқаралық ақпарат құралдарына және мемлекеттік қызметшілерге жемқорлық жүйелері және оларға қарсы іс-қимыл жасау тәсілдері туралы білуге, бірін-бірі үйретуге мүмкіндік беретін түрлі құралдар.

Бір елдерде ішкі қамсыздандыруға ақша, басқаларда практикалық білім (know-how), ал кейбіреулеріне осы уақытқа дейін сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес стратегияларын әзірлеу бойынша салынатын күштің жетіспеуі кедергі келтіреді.

Елдер ұйымдастыру мен қаржыландыруда, ал кейінірек жекелеген (қамтамасыз ету, денсаулық сақтау және сот сияқты) салаларда жеке сектордағы жүйелі сыбайлас жемқорлық туралы зерттеулер нәтижелерімен алмасуда бір-бірімен жұмыс жасай алатын еді.

Сыбайлас жемқорлық жүйелі сипатқа ие болғанда, осы іс-шаралардың пайдалылық дәрежесіне қарамастан, оған қарсы күрес либералды экономикалық саясатты, жетілдірілген заңдарды қабылдау, нормативтік құжаттардың саны мен күрделілігін қысқарту және мамандарды даярлауды кеңейту шегінен тыс шығуға тиіс. Жүйелі сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес қалыптасқан жемқорлық тепе-теңдігін бұзу үшін қажетті, шешуші соққы беруді талап етеді.

«Ақ жағалы» қылмыстылыққа қарсы күрес бойынша кез келген табысты қызмет қоғамдық қозғалыстан бастау алады. Осындай қозғалыстардың іс-әрекеті реттеуші органдардың рөлін әлсіздендіруге тырысатын топтардың мемлекеттік саясатына ықпалды бейтараптандырады және мемлекеттік шенеуніктерге артықшылық берілген тұлғалардың және «ақ жағалы» қылмысшылардың мүдделерінде әрекет етуге мүмкіндік бермейді. Бұған мысал ретінде фармацевтік өнеркәсіпте реттеуші стандарттарға қол жеткізген, тұтынушылардың құқықтары үшін күрескен топтардың қызметі болады. Бойкот тактикасын қолдану және жағымсыз мәліметтерді тарату заңсыз еңбек қатынастары күнделікті тәжірибе болып табылатын елдермен сауда-саттық жүргізетін компаниялардың жағдайын едәуір күрделендіре алады.

Кез келген сыбайлас жемқорлыққа қарсы компанияда майданның алдыңғы қатарында құрылымдық реформалар болуға тиіс. Егер мемлекеттік бағдарламаны іске асыру заңды

мақсаттарға қол жеткізбесе, онда, барлық көзделген бөгеттер мен шектеулер сыбайлас жемқорлық үшін қолайлы негізден басқа ешнәрсе жасамайды. Бұдан шығу амалы бағдарламаны түзету емес, тек қана одан үзілді-кесілді бас тарту бола алады. Көптеген бағдарламалардың қоғамдық маңызы бар және шенеуніктердің зорлық-зомбылығын ажырататындай қайта қаралуға тиіс. Өзге бағдарламаларды іске асыру кезінде, шенеуніктерді жеке пайдасына алу мүмкіндігін төмендететіндей етіп, оны жүзеге асыру рәсімін өзгерту керек.

Қылмыстық заңнама — барлығын қамтитын стратегияның екінші маңызды факторы. Қажетті жазалардың, көтермелеулердің және қызметкерлер санының үйлесімділігін табу оңай емес. Соған қарамастан, қылмыстарды экономикалық талдаудан алуға болатын маңызды бір, күмәнсіз, сабақ: сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясат өзінің соңғы мақсаты ретінде теріс пайдаланушылықтарды толығымен түп тамырымен құртуды қоймауға тиіс.

Бүкіл әлемде сыбайлас жемқорлыққа және онымен байланысты қылмыстардың алдын алуға аса назар аударып жатыр. Барлық мемлекеттер бірігіп күш жұмсамайынша, сыбайлас жемқорлыққа қарсы күресте табысқа жете алмайтынын мойындай отырып, бірқатар елдер мемлекет ішіндегі деңгейде құқықтық нормаларды қабылдау мен имплементациялау мәселесінен әрі қарай жылжиды және шетелде лауазымды тұлғаларды параға сатып алу тәжірибесін тоқтатуға қатысты халықаралық келісімдер қабылдау қажеттігімен әрбір елде шетелдегі сыбайлас жемқорлық іс-әрекеті үшін жауапкершілік туралы ұлттық заңнама енгізуге ерекше көңіл бөлуде.

РЕЗЮМЕ

Статья посвящена вопросам предупреждения коррупции, автор рассматривает конкретные меры профилактики коррупции.

RESUME

Article is devoted to the prevention of corruption, the author examines the specific measures of prevention of corruption.

Жоғарыда айтқанымдай есірткіге қарсы талай-талай күрес шаралары жүргізілгенімен, нәтижесі сонда да көңілден шығатындай емес, өйткені біз есірткіге қарсы күресеміз дейміз де, оған тамаша жарнама жасаймыз. Дегенмен, қол түсірудің керегі емес, Қазақстан Республикасы Басшылығының жүргізетін есірткі пайдаланушылар мен есірткі бизнесіне қарсы күрес бағдарламаларына сәйкес, республикамыздың әр облысында қоғамның салауаттылығы үшін қолдан келген амалдарды қарастырып, бар күшімен еңбектенетін Ұлттық қауіпсіздік комитеттері және құқық қорғау органдары жұмыстануда.

РЕЗЮМЕ

Автор отмечает, что среди актуальных вопросов, стоящих перед казахстанским обществом и требующих скорейшего решения, одним из главных является рост наркомании и наркобизнеса как глобальная угроза национальной безопасности в целом. Противодействие незаконному обороту наркотиков является постоянной составляющей государственной политики Республики Казахстан.

RESUME

Today one of the most important questions facing society and demanding a decision; is the question of the growing drug addiction and drug trafficking as a global threat to the population of our country and the national security. The struggle against drug trafficking is the constant part of the state policy of Kazakhstan.